

Mirjana Nastran Ule
Fakulteta za družbene vede, Ljubljana
UDK 316.752:172

Spreminjanje vrednot v sodobnih življenjskih potekih

Raziskave zadnjih let v Sloveniji, posebej med mladimi, kažejo, da se spreminjajo temeljne vrednotne in življenjske usmeritve. Namesto velikih vrednot, ki so bile opre na močne ideologije, kot so religija, nacionalna vezanost, politika, pridobivajo pomen vrednote, ki so bližje posamezniku in njegovemu osebnemu izkustvu, na primer samouresničevanje, prijateljstva in odnosi, zdravo okolje, kvaliteta vsakdanjega življenja, varnost. Zaradi sprememb življenjskega poteka, odnosov in razmerij se je nepovratno spremenil tudi sam proces privzajanja, oblikovanja in razumevanja vrednot, norm in življenjskih orientacij.

postmaterialne vrednote, samouresničevanje, individualistični altruizem, vrednote mladih

Research in recent years in Slovenia, especially among the young, show that basic values and life paths are changing. In place of big values supported by strong ideologies, such as religion, national appurtenance and politics, values are gaining significance which are closer to the individual and his or her experience, such as self-realisation, friendship and relationships, a healthy environment, the quality of everyday life and security. Due to changes in ways of life and relations between people, there has also been an irreversible change in the process of adopting, shaping and understanding values, norms and ways of life.

post-material values, self-realisation, individualist altruism, values of the young

Kriza »velikih zgodb« in preusmeritev vrednotnih orientacij v vsakdanji življenjski svet

V zadnjem času se v javnosti tudi v Sloveniji pogosto postavlja na dnevni red vprašanje vrednot in morale. Mnogim se zdi, da živimo v obdobju moralnega kaosa in kulturne slepote. Govori se o krizi vrednot in kot že tolikokrat doslej se za to pogosto krivi predvsem mlade. Nove generacije naj bi bile produkt sodobne potrošniške družbe, površne popkulture in medijev. Nekateri prisegajo na krizo družine in pomanjkljivo starševsko vzgojo ter s tem na pomanjkanje vzgojnih pravil in norm. Pogosto se sedanja »moralna kriza« prikazuje kot produkt emancipatornih gibanj zadnjih desetletij, posledica katerih naj bi bila neomejena svoboda in pomanjkanje odgovornosti. Na prvi pogled se ti argumenti zdijo prepričljivi. Natančnejša analiza pa pokaže na njihovo površnost in pogosto ideološko kontaminiranost oziroma nepoznavanje značilnosti razvoja sodobnih družb.

Res je, da javnomnenjske raziskave v Sloveniji, pa tudi drugod v primerljivih družbah, kažejo, da se v zadnjih desetletjih zelo hitro spreminjajo življenjski stili in prakse (Toš 2009). Predvsem je prišlo do dveh velikih sprememb na področju vodenja življenja in življenjskega poteka. Sodobna življenja vse bolj zaznamujejo procesi individualizacije in izbirnosti. Scenarij življenjskih poti, ki je bil še v klasični moderni napisan vnaprej in je bil tako določen s socialnim položajem izvirne družine, spolom, nacionalno, versko ali regionalno pripadnostjo, lahko zdaj pišemo sami (Beck, Beck - Gernsheim 2002). Ne samo da ga lahko pišemo sami, moramo ga pisati sami. Pri tem se opiramo predvsem na pomoč bližnjih oseb, na informacije iz medijsko posredovanih zgodb, na spletne povezave in ne več toliko na velike ideologije, tradicije ali prisile.

Kako pa se te spremembe povezujejo s spremembo vrednot? O vrednotah govorimo kot o normativnih vodilih, ki usmerjajo naše doživljanje, mišljenje in delovanje. Te usmeritve niso zelo jasno izražene. Po večini jih zaznavamo kot nejasno, razpršeno množico notranjih usmeritev v vsakdanjem delovanju, medosebnih odnosih, opredelitvi socialnih vlog, ključnih odločitvah in izbi-rah. Vrednote so *želje drugega reda*, namreč želje, ki nam narekujejo, da so naše želje prvega reda, to je tiste, ki jih neposredno občutimo, usklajene z našimi osnovnimi cilji in predstavami o življenju ter s predstavami o tem, kdo smo in kakšni želimo biti. Iz te primarne vloge vrednot kot želja drugega reda izhajajo njihove druge psihološke in socialne funkcije, na primer ta, da predstavlja merila za izbor vsakokratnih življenjskih ciljev in merila za oceno dejanj (Ule 2009). V vsakem vrednotenju najdemo tako navezavo izbrane vrednote na naša notranja čustva in občutke o zaželenem ter navezavo na prepričanje, da so naše želje in cilji usklajeni z normami o spoštovanju vrednem življenju.

Vrednote so zelo osebni in hkrati zelo družbeni sistemi življenjskih usmeritev. Osebnemu vrednotnemu sistemu se čutimo ljudje osebno zavezani. Družbene sisteme vrednot, njihovo vsebino in moč pa v veliki meri določajo prevladujoče družbene ideologije, s katerimi poskušajo oblastne strukture usmerjati mišljenje in delovanje ljudi, ko jim narekujejo, kaj naj jim bo pomembno, vredno, zaželeno. Ti družbeni sistemi vrednot so lahko odprti, vključujoči, lahko so le neki okvirni etični družbeni kodeksi. Lahko pa so zelo normativni, usmerjevalni, celo prisilni, na primer ko različni ideološki ali verski sistemi po vsej sili poskušajo ljudem vsiliti svoj izbor vrednot.

Ni nujno, da so osebni in družbeni sistemi vrednot usklajeni. Prav v mikrosferi vsakdanjega življenja odzvanjajo družbeni spopadi vrednot, na primer glede spolnih vlog, reprodukcijskih pravic, medgeneracijskih razmerij, socialnih razmerij. Ti spopadi običajno niso jasno izraženi, imajo pa tako politični pomen kot učinek na vsakdanje življenje ljudi. Kadar nastanejo velike razlike v javnem, političnem, ideološkem zagovoru vrednot in zasebnih vrednotnih praksah ljudi, tedaj varuhi moralnega reda pogosto tožijo, da vrednote izgubljajo veljavo, da živimo v svetu brez vrednot, krizi vrednot.

Prav v sodobnem času se zdi, da je prišlo do velikih neskladij med osebnimi vrednotami ljudi in velikimi vrednotnimi ideologijami. Ravno ta neskladja dajejo občutek o vsesplošni krizi vrednot. V »krizi pa niso osebne vrednote ljudi. V krizi so kvečjemu velike zgodbe« (*grand narratives*), ki so predstavljale okvire osebnih in družbenih vrednot (Chisholm idr. 1995). Dejstvo je, da so zadnja desetletja prejšnjega stoletja pomenila »prodor« novih vrednotnih in življenjskih usmeritev in vrednotnega preobrata, še zlasti med mladino. Vrednote mladinskih kultur in subkultur, na primer seksualna osvoboditev, individualna svoboda v izražanju, oblačenju, iskanju zadovoljitev, oblikovanju svetovnega nazora, so prešle v javno zavest. Zgodil se je premik v vrednotnem sistemu od globalnih, ideološko in celostno zgrajenih vrednotnih sistemov k partikularnim, navidezno fragmentarnim in konkretističnim vrednotam, med katerimi prevladuje povečana senzibilnost za medosebne odnose in za kvaliteto vsakdanjega življenja. »Vrednote so postale sestavina vsakdanjih življenjskih scen.« (Ule 2008)

Ne samo v politični javnosti in medijih, tudi strokovne ocene teh sprememb so pogosto negativne; od moralne panike o »izgubi vrednot«, »vrednotne anomalije« do tez o »novem narcizmu« kot novem prevladujočem značaju ljudi, ki se ga potem v tem kontekstu ocenjuje negativno. Pri tem

so kritiki poudarjali zlasti površno potrošniško usmerjenost, vdanost masovni kulturi, izginjanje trdnih družinskih vlog in oblik ter promiskuiteto v intimnih odnosih. Še posebej zaskrbljeni pa so bili kritiki zaradi menda nepovratne izgube odnosa do dela kot osrednje življenjske vrednote. Po mnenju nekaterih teoretikov gre za propad klasične »protestantske etike dela«, ki je bila vseskozi moralni nosilni steber razvoja kapitalizma in industrijske modernizacije (Ule 2009). To konservativno oceno vrednotnega nihilizma med mladimi najdemo med številnimi neokonservativnimi in religioznimi ideologi, ki pozivajo na »vrnitev k pravim tradicionalnim vrednotam«.

Nasproti negativnim ocenam sprememb življenjskih in vrednotnih orientacij drugi avtorji branijo tezo o novih postmaterialnih vrednotah mladih, ki izpodrivajo stare »materialne« vrednote. Klasični zastopnik tega stališča je znani raziskovalec vrednot Ronald Inglehart (1997). Inglehart se je naslonil na klasično teorijo motivacije Abrahama Maslowa, po kateri ljudje najprej zadovoljujemo materialne potrebe. Ko si pridobimo temeljno eksistenčno varnost, pa naprej razvijamo nematerialne ekspresivne vrednote znanja, spoznavanja, samouresničevanja in osebne rasti. Inglehart in drugi avtorji menijo, da gre za večdimenzionalen pomik vrednot od konvencionalnih vrednot dolžnosti in doseganja priznanj, storilnosti, pridnosti, poslušnosti in prilagajanja h »kritično avtonomni prosocialnosti«, na primer samostojnosti, pripravljenosti pomagati drugim, spoštovanju drugih, k »individualizmu«, na primer kreativnosti, spontanosti, nevezanosti, in k »hedonizmu«, na primer užitku, pustolovščinam, napetosti, spremembam (Inglehart 1997).

Ne gre za to, da bi delo izgubilo veljavo, temveč se je spremenil sam koncept dela. Ne obsega več le tradicionalne zaposlitve in delovnega časa-mesta, temveč celotno prizadevanje posameznika po večji kreativnosti in produktivnosti. Sem pa sodi tudi izobraževanje, kreativnost v medosebnih odnosih, v osebni ekspresiji. Ljudje danes pričakujejo od dela več kot nekdanj, ko je bil pomemben predvsem zaslužek. Danes terjajo tudi samouresničevanje, osebno rast, dobre medosebne odnose, dobro komuniciranje z nadrejenimi, samouresničenje, dopolnilno izobraževanje. Če delo tega ne ponuja, ga občutijo kot obremenitev, kot nujno obveznost. Vse to pa pomeni, da ljudje ne zavračajo dela nasploh, pač pa slabe pogoje dela. Raziskovalca Coleman in Husen (1985: 27) sta že v osemdesetih letih ugotavljala, da so se spremembe vrednotnih orientacij najprej pojavile med mladimi. Opazila sta dve glavni vrednotni usmeritvi med mladimi v sodobnih družbah:

- usmeritev k ekspresivnim vrednotam ali *ekspresivna vrednotna usmeritev*,
- usmeritev k uveljavljanju mladih v sodobni informacijski družbi ali *informacijska vrednotna usmeritev*.

Za *ekspresivno vrednotno usmeritev* velja nekaj vrednotnih in vedenjskih značilnosti. V poklicni karieri mladi težijo k samoizpolnitvi pri delu in k takšnemu delu, ki jim omogoča dosti prostega časa. V izobraževanju težijo k čim širšim poklicnim profilom, kar jim omogoča osebni razvoj in daje večje možnosti zaposlovanja, povečuje se težnja po prožnem menjavanju zaposlovanja in izobraževanja. Bolj ko so izobraženi, bolj zavračajo ponavljajoče se in rutinsko delo. Značilen je odpor do uradnih avtoritet, ki temeljijo predvsem na nadzoru in zahtevajo poslušnost in konformizem. Povečuje se težnja po osebni svobodi in pobudi. Za ta vrednotni in življenjski stil so značilni podaljševanje mladosti, poznejše stabiliziranje v zaposlitvi, odlašanje z oblikovanjem družine in rojstvom otrok.

Informacijska vrednotna usmeritev je značilna predvsem za mlade, ki se zanimajo in udeležujejo v razvoju in uporabi novih informacijskih tehnologij, ki sodelujejo v novem medijskem prostoru

in virtualnem svetu. Zanje je značilno iskanje dela, ki se ne ravna po pravilih, temveč po ciljih, ki so osebnostno pomembni za posameznika. V nasprotju z ekspresivno usmerjenimi mladimi se informacijsko usmerjeni ne izogibajo tekmovalnosti, jo celo povzdigujejo. Ne težijo k varnosti, temveč k uspehu, četudi za ceno varnosti. Bolj jih zanima ozko specializirana, vendar kakovostna izobrazba in kvalifikacija, veliko se posvečajo izbrani dejavnosti in se vanjo poglobljajo.

Zanimive so tudi nemške raziskave vrednot mladih in primerjalne študije, ki so jih opravili raziskovalci znane raziskovalne skupine Schell Studien. V raziskavi Jugend 2006 (Gensicke 2006) so raziskovalci ugotavljali, da so za sodobno nemško mladino zelo pomembne naslednje vrednote: prijateljstvo (za 95 % zelo pomembno), partnerstvo (92 %), družinsko življenje (85 %), lastna odgovornost (84 %), kreativnost (83 %), spoštovanje zakonov in reda (81 %), neodvisnost (80 %), varnost (79 %), uživanje življenja (71 %), zdravje (71 %), strpnost (65 %), življenjski standard (63 %), varovanje okolja (60 %), samoaktualizacija (59 %), družbena angažiranost (55 %). Manj pomembne pa so moč in vpliv (za 35 % zelo pomembno in za 38 % nepomembno), vera v boga (za 32 % zelo pomembno in za 46 % nepomembno), politično delovanje (za 22 % zelo pomembno in za 56 % nepomembno).

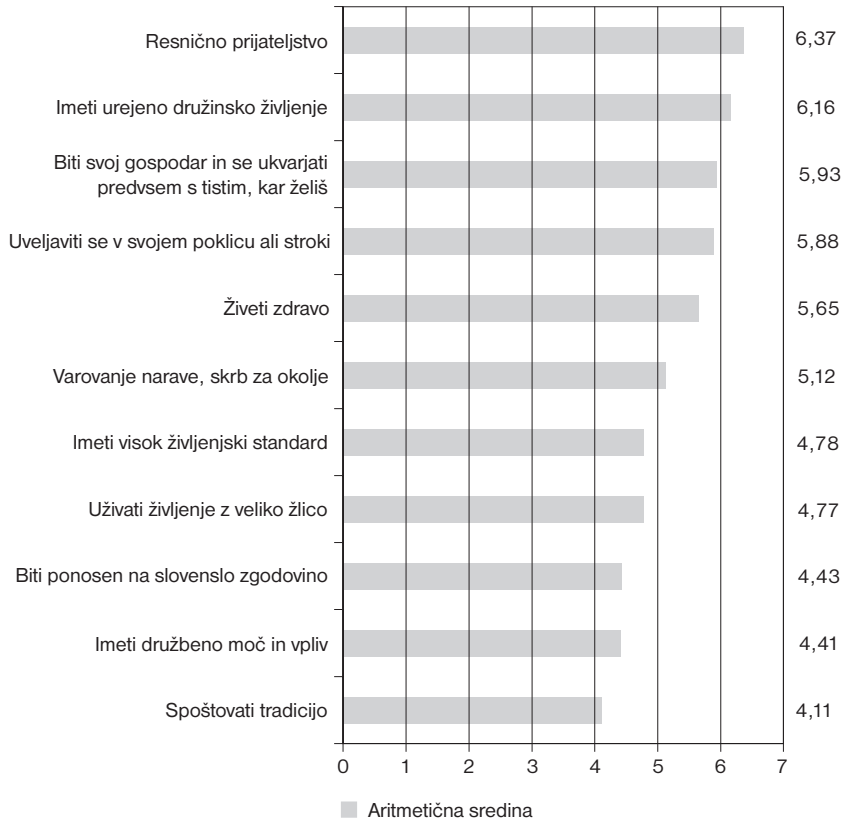
Kaj pa sporočajo o vrednotah mladi v Sloveniji?

Zelo podobne smernice smo v minulih dveh desetletjih opazili tudi v raziskavah mladih v Sloveniji. V spodnji tabeli si najprej oglejmo primerjalno analizo tega, kaj se zdi mladim v življenju zelo zaželeno, iz raziskav mladih iz leta 1993 in leta 2002 (Ule, Miheljak 1995, Miheljak idr. 2002).

Tabela 1: Primerjava odgovorov mladih iz raziskav 1993 in 2002 o tem, kaj je za mlade najbolj zaželeno (Vir: Ule 2008)

	Mladi 1993	Mladi 2002
živeti urejeno partnersko življenje	67,1	83,6
biti sam svoj gospodar in se ukvarjati predvsem s tistim, kar želiš	75,0	65,0
dober gmotni položaj	60,2	49,7
postati znan v svojem poklicu	56,3	43,4
ugleden družbeni položaj	37,3	29,9
živeti v skladu z naukom svoje vere	19,9	25,9
zabavati se po mili volji	51,1	21,5
biti na vodilnem položaju	25,7	18,3
kazati svojo nacionalno pripadnost	24,4	14,6
postati slaven v športu	28,7	12,2
potrditi se z delom v političnih strankah	4,7	2,3

Rezultati kažejo dokaj stabilno lestvico vrednot. Za mlade so najbolj zaželeni partnerski odnosi in osebna samostojnost (biti sam svoj gospodar in ukvarjati se s tistim, kar želiš). Na drugem mestu po pomembnosti sta uveljavljanje v poklicu in urejen gmotni položaj. Tudi odgovori na vprašanje, kaj je mladim najbolj pomembno, v raziskavi študentske populacije iz leta 2008 kažejo podobno sliko. Oglejmo si na primer povprečne vrednosti odgovorov na vprašanje, kaj je mladim (študentom) najpomembnejše, na lestvici od 1 (najmanj pomembno) do 7 (najbolj pomembno) v raziskavi študentske mladine iz leta 2008 (Ule idr. 2008).

Graf 1: Kaj je za študente in študentke najpomembnejše (Vir: Ule idr. 2008)

Tudi za študentsko mladino so najpomembnejše vrednote resnično prijateljstvo, urejeno družinsko življenje, samouresničitev in avtonomija. V Sloveniji se torej tradicionalne vrednote vse bolj umikajo ekspresivnim postmodernim vrednotam. Obenem pa rezultati raziskav kažejo, da tudi mladi v Sloveniji v svojih vrednotnih usmeritvah niso ekspanzivni, temveč prej defenzivni v umiku v zasebnost, družino, odnose stran od sodelovanja v javnih zadevah.

Tudi drugi raziskovalci v Evropi poročajo o vse pogostejši težnji mladih po običajnosti. Mladi želijo »običajno življenje«, »običajen konec šolanja«, »običajno službo« (Du Bois - Reymond, Chisholm 2006). Zdi se, kot da mladi govorijo: »Nisem nič posebnega in tudi nočem biti kaj posebnega. Poskušam le doseči, da jemljem stvari takšne, kot so, vendar lahko vsak čas vse postane drugačno.« Želja po običajnosti je lahko izraz spremenjenih družbeno-ekonomskih okoliščin. Lahko je običajnost postala nekaj komaj dosegljivega. Lahko je želja po običajnosti tudi zatočišče pred »terorjem individualizacije«. Želja po običajnosti je za mlade v določeni meri tudi kot nekakšen oklep. V času, ko ni več nič zavezujočega in trdnega, je običajnost mogoče razumeti kot varovalo pred nepredvidljivostjo sodobnega življenja (Ule 2013).

Altruistični individualizem kot nova etika vsakdanjega življenja

Tisto resnično novo, kar kažejo sodobne sociološke raziskave in analize vrednot, so zametki nove etike, ki sloni na »dolžnostih do samega sebe«. To se zdi popolno nasprotje tradicionalni etiki, ki je slonela na dolžnostih do drugih in do družbe kot celote. Zato lahko vrednote mladih vzbujajo vtis egoizma in narcizma. Vendar se v tem kaže nekaj novega, kar presega ta vtis. Gre za proces samo-pojasnitve, ki vključuje tudi iskanje novih družbenih vezi v družini, v prijateljskih odnosih, na delu in v javnosti. V sodobnosti torej prihaja do nepovratnih sprememb tudi v življenjskih in vrednotnih orientacijah. Te spremembe se bistveno odražajo v vseh treh pglavitnih področjih življenja; v zasebnosti, poklicnem delu in javnosti/politiki. S težnjo po samoodločanju so povezane spremembe v partnerskih odnosih in vodenju družinskega življenja, npr. odgovorno, načrtovano in poznejše starševstvo. Odločitev za odlog starševstva je dosežek pogajanja o odnosih. Najprej morajo preizkusiti odnose, predno se zavežejo starševstvu, tudi zaradi ugotovitve, da tako malo zakonov preživi krizne faze odnosov. Ta premik od zakona kot institucije k zakonu kot odnosu kaže, da se je spremenil bistveni del kulture odnosov, ki se kaže v svobodi izbire. »Včasih so se mladi spoznali, se poročili in imeli otroke. Danes živijo preprosto skupaj.« (Wilkinson 1997: 101) Živeti skupaj pred zakonom je za mlade generacije najbolj smiselna opcija in neke vrste poskusni zakon. Velika privlačnost skupnega izvenzakonskega življenja pomeni tudi, da se je razparala zadruga med zakonom in starševstvom.

Kot so se v zadnjih desetletjih spremenili odnosi v družinskem življenju, tako se je spremenil tudi odnos ljudi do dela. V preteklosti so igrali delodajalci neke vrste paternalistično vlogo. Posameznik je vstopil v podjetje s predpostavko, da bo tam ostal vse življenje. Lojalnost je bila menjana z življenjsko varnostjo. Izguba doživljenjskega delovnega mesta, vzporedno z razvojem individualiziranega trga dela, vpliva predvsem na nove generacije, ki vstopajo na trg dela. Povsod v zahodnem svetu je postala zaposlitev v zadnjih desetletjih negotova. Nezaposlenost je ekstremna oblika te negotovosti. »To je borba za preživetje. Celo akademska izobrazba ne omogoča varnosti. Ali je preveč izobraženih, ali manjka izkušenj.« (Izjava mladega Britanca, Wilkinson 1997: 105)

Kot kažejo raziskave, so ljudje izgubili zaupanje v sposobnost velikih organizacij, da bi zagotovile varnost, izgubili so tudi zaupanje v moč sindikatov, da bi zaščitili njihove interese. Zdi se, da se spreminja tudi delovna morala. Kot kažejo raziskave, je mladim samouresničevanje pri delu prav tako pomembno kot plačilo in kariera (Walther idr. 2006). Tudi tu prihajajo v ospredje postmateriale vrednote samouresničevanja. To je tudi posledica tega, da stari vzorci kariere zaradi negoto-

vosti zaposlitve in delovnega mesta ne držijo več. Mladi iščejo delo, ki jim omogoča ugodno ravnotežje med delom in zasebnim življenjem. Raziskave kažejo, da mladi ljudje danes od dela pričakujejo to, kar pričakujejo tudi od prostega časa: vznemirljivo delo, delo, ki bo dalo njihovemu življenju smisel, delo, ki razvija njihovo ustvarjalnost in imaginacijo. Pojavlja se nova oblika odgovornosti, kjer je vedno manj ljudi pripravljeno svoje občutke in zasebno življenje podrediti karieri: »Stališča moje generacije do dela se spreminjajo. Namesto pripravljenosti, da celo življenje žrtvuješ za delo, iščemo danes v delu predvsem zadovoljstvo in samopotrditvev.« (Izjava mladega Japonca, Wilkinson 1997: 108) Predvsem pa raziskave mladine kažejo, da je mlada generacija izjemno občutljiva za temeljna moralna vprašanja življenja. Kaže se močno stremeljenje mladih k osebni poštenosti, po tem, da najdejo smisel življenja v razvoju samega sebe. Nekateri govorijo o »uporu osebe«, ki je primerljiv z odkritjem individualne osebe v času renesanse (Dettling 1997).

Kako lahko te spremembe pojasnimo? Zdi se, da počasi izginjajo do zdaj veljavne norme skupinskega vedenja, da izginjajo stare predstave o kolektivnih dolžnostih in lojalnostih in se uveljavlja nova individualizirana etika vsakdanjega življenja. Klasične moralne sheme ne odgovarjajo več potrebam sodobnega življenja. Po mnenju raziskovalcev vojno za delitev materialnih dobrin, ki trenutno monopolizira javno in znanstveno pozornost, že spodjeda boj za delitev težje dostopnih nematerialnih dobrin, ki se jih ne da meriti z denarjem, kot so odnosi (prijateljstva), (prosti) čas, ustvarjalnost in kreativnost, užitek, samouresničevanje. Te vrednote postajajo v novi družbi tvegani in negotovosti vse bolj pomembne.

Medtem ko so bili stari vrednotni sistemi, ki so odsevali družbene in politične rede, izključujoči oziroma sistemi ali–ali, v katerih se je Jaz moral podrežati Mi–šablonam, nastaja v kontekstu novih orientacij nekaj navidez protislovnega, namreč »altruistični individualizem«. Kar se zdi, da se izključuje – npr. biti tu za druge in hkrati misliti na sebe –, se razkrije kot notranja vsebinska povezava – kdor živi za sebe, mora živeti socialno. Presenetljivo: samopotrditvev, lastni užitek in skrb za druge se ne izključujejo, ampak se medsebojno potrjujejo in krepijo. Materialne izgube niso tako boleče, kadar jih nadomesti zagotovljena socialnost (druženje, odnosi) ali individualnost (samouresničevanja). Kar se javno ali politično deklarira kot kulturni pesimizem, kot kriza vrednot, je lahko obet sprememb in novih možnosti. Tudi nekatere druge raziskave kažejo, da razvoju komolčarske družbe konkurira povečevanje tolerance do različnosti in drugačnosti.

Viri

- BECK, Ulrich, BECK - GERNISHEIM, Elisabeth, 2002: *Individualization. Institutionalized Individualism and Its Social and Political Consequences*. London: Sage.
- CHISHOLM, Lynne idr., 1995: *Growing up in Europe*. Berlin, New York: W. de Gruyter.
- COLEMAN, S. James, HUSÉN, Torsten, 1985: *Becoming Adult in a Changing Society*. Paris: CERL.
- DETLING, Warnfried, 1997: Die moralische Generation. Ulrich Beck (ur.): *Kinder der Freiheit*. Frankfurt: Suhrkamp.
- DU BOIS - REYMOND, Manuela, CHISHOLM, Lynne (ur.), 2006: *The Modernization of Youth Transition in Europe*. San Francisco: Jossey-Bass.
- GENSICKE, Thomas, 2006: Individualität und Sicherheit in neuer Synthese? Wertorientierungen und gesellschaftliche Aktivität. *Jugend 2002: Zwischen pragmatischem Idealismus und robustem Materialismus*. 14. Shell Jugendstudie. Frankfurt am Main: Fischer Taschenbuch Verl. 139–212.
- INGLEHART, Ronald, 1997: *Modernization and Postmodernization. Cultural, Economic and Political Change in 43 Societies*. Princeton: Princeton Uni. Press.

Etika v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi

- MIHELJAK, Vlado, (ur.), ULE, Mirjana, RENER, Tanja, MENCIN ČEPLAK, Metka, TIVADAR, Blanka, KUHAR, Metka, KAMIN, Tanja, ŠTEBE, Janez, 2002: *Mladina 2000. Slovenska mladina na prehodu v tretje tisočletje*. Ljubljana: Ministrstvo za šolstvo, znanost in šport – Urad RS za mladino; Maribor: Aristej (Zbirka Juventa).
- TOŠ, Niko, 2009: *Vrednote v prehodu IV. Slovensko javno mnenje 2004–2009*. Ljubljana: Založba FDV.
- ULE, Mirjana, 2008: *Za vedno mladi? Socialna psihologija odraščanja*. Ljubljana: Založba FDV.
- ULE, Mirjana, 2009: *Socialna psihologija. Analitičen pristop k življenju v družbi*. Ljubljana: Založba FDV.
- ULE, Mirjana, 2013: »I trust my mom the most«: trust patterns of contemporary youth. Hanne Warming (ur.): *Participation, citizenship and trust in children's lives* (Studies in childhood and youth). Basingstoke: Palgrave Macmillan. 174–193.
- ULE, Mirjana, MIHELJAK, Vlado, 1995: *Pri(e)hodnost mladine*. Ljubljana: DZS, Ministrstvo za šolstvo in šport, Urad RS za mladino.
- ULE, Mirjana, TIVADAR, Blanka, KURDIJA, Slavko, RAJŠP, Simona, 2008: *Socialnoekonomski položaj študentov v Sloveniji*. Raziskovalno poročilo. Ljubljana: CSP IDV.
- WALTHER, Andreas, DU BOIS - REYMOND, Manuela, BIGGART, Andy, 2006: *Participation in Transition. Motivation of Young Adults in Europe for Learning and Working*. Frankfurt: Peter Lang.
- WILKINSON, Helen, 1997: *Auf Reisen jenseits der Heimat. Entsteht eine neue Ethik individueller und sozialer Verantwortung?* Ulrich Beck (ur.): *Kinder der Freiheit*. Frankfurt: Suhrkamp.